

Variatie in de morfosyntaxis van *één*

Abstract

This paper compares four West Germanic language varieties with *one*-insertion in noun ellipsis contexts. It is shown that *one*-insertion in Frisian and some Groningen and Northern Brabantish dialects differs from English in four respects: (i) It is optional; (ii) It cooccurs with adjectival inflection; (iii) It is impossible in definite nominal groups; (iv) It is impossible in plural nominal groups. English *one*-insertion is argued to involve pronominal *one* with the sole feature [count] inserted in the position of N. *One*-insertion in the other varieties is argued to involve optional movement of a DP (Northern-Brabantish) or an AP (Frisian and Groningen dialects) across the numeral *one*. Whether DP or AP moves depends on the morphosyntactic feature specification of the heads involved and the general requirement that a head can only trigger movement of a constituent if it agrees with it on all morphosyntactic features. This also captures some further differences, such as the fact that only Northern Brabantish allows *one*-insertion when there is no noun ellipsis and stranding of *one* when the rest of the nominal group is fronted. A crucial conclusion with respect to the feature specification of numeral *one* in the languages discussed here is that it has a feature [indefinite] and therefore belongs to the class of *veel* ‘many’, not to the class of *twee* ‘two’, *drie* ‘three’, etc. Evidence for this conclusion comes from five morphological and syntactic contexts in which *één* behaves like *veel* ‘many’ and unlike *twee* ‘two’, *drie* ‘three’ etc. This also explains why regular ordinal formation is impossible on the basis of *één*. Since it has a feature [indefinite] it cannot be combined with the [definite] feature introduced by the ordinal suffix.

1. Inleiding*

In het Engels moet onder welbepaalde omstandigheden *one* verschijnen als er een zelfstandig naamwoord ontbreekt in een zelfstandignaamwoordsgroep

---

* Delen van dit artikel werden gepresenteerd op de workshop Dialect Syntax in the West Germania (Albert-Ludwigs-Universität Freiburg (2001), het ULCL Linguistics Seminar aan

(1a). We treffen dit verschijnsel, dat ik hierna *één*-insertie zal noemen, ook aan in het Noord-Brabants, Fries en Gronings (1b-d).¹

(1)	a.	You are a strange one.	Engels
	b.	Gè zet ok unnen arigen inne. Lett: jij bent ook een rare één	Noord-Brabants
	c.	Do bist eak in raren ien	Fries
	d.	Doe bis ook 'n roaren ain.	Gronings

Het doel van dit artikel is de volgende vragen te beantwoorden:

- (i) Waarom en onder welke omstandigheden treedt *één*-insertie op?
- (ii) Waarom hebben sommige talen *één*-insertie en andere niet?
- (iii) In welke component van de grammatica moet variatie in *één*-insertie verantwoord worden?
- (iv) Wat vertelt *één*-insertie ons over de syntaxis van de zelfstandig-naamwoordsgroep en de plaats van *één* daarin?

2. *Eén*-insertie: Engels versus Nederlands

We beginnen met een vergelijking van het Engels en het Nederlands.² De kernfeiten van het Engels zijn gegeven in (2). In het Engels moet het kenmerk [telbaar] lokaal zichtbaar zijn. Daarom treedt bij ellipsis van een nomen dat naar een massa verwijst geen *één*-insertie op (2a) en bij ellipsis van een telbaar nomen wel (2b). Als er een telwoord aanwezig is, zoals in (2c), dan

---

de Universiteit Leiden (2002), het GLOW Colloquium in Amsterdam (2002; met Martine Greijmans) en het Taal & Tongval Colloquium (2002) aan de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde te Gent. Ik dank de deelnemers aan deze bijeenkomsten alsmede Hans Bennis, Marcel den Dikken, Magda Devos, Georges de Schutter, Marjo van Koppen, Johan Rooryck en Jan-Wouter Zwart voor hun waardevolle commentaar. Ik blijf verantwoordelijk voor eventuele fouten en tekortkomingen. Ik dank Martine Greijmans (Universiteit van Tilburg; stagiaire aan het Meertens Instituut in 2001), die de Friese, Groningse en Noord-Brabantse data verzamelde (tenzij anders vermeld) en Eric Hoekstra, Jarich Hoekstra en Henk Wolf voor hun hulp met de Friese data. Een uitgebreide, Engelstalige versie van dit artikel zal verschijnen in het Journal of Comparative Germanic Linguistics.

¹ In Noord-Brabant vinden we *één*-insertie vooral in Eindhoven en omstreken (zie bijv. De Bont 1962 voor het Kempenlands). In het Fries is het verschijnsel algemeen (Tiersma 1985). In Groningen vinden we het in enkele westelijke dialecten. Het wordt ook aangetroffen in het Noors, maar daar kan *één* meer dan één keer worden geïnserteerd in één DP. Het Noors blijft hier buiten beschouwing.

² Zie voor een uitgebreidere beschrijving van de observaties en analyse in deze paragraaf Barbiers (1990). Zie voor een soortgelijke analyse en vergelijking van meer talen Kester (1996).

is *één*-insertie niet nodig, tenzij dit telwoord van de normale positie van het nomen wordt gescheiden door een adjectief, zoals in (2d).³

- (2) a. Talking about wine, I prefer Australian (*one).
 b. Talking about cars, I prefer a red *(one).
 c. Talking about new books, I have two (*ones).
 d. Talking about books, I have two new *(ones).

In het Nederlands vereist N-ellipsis locale zichtbaarheid van het kenmerk [geslacht], niet het kenmerk [telbaar]. Een adjectief met een uitgang voor [geslacht] is daarom voldoende voor N-ellipsis, zoals (3a) laat zien. Is er daarentegen geen zichtbare uitgang voor [geslacht], zoals in (3b), dan is N-ellipsis voor de meeste sprekers van het Nederlands ongrammaticaal.⁴ Aangezien telwoorden in het Nederlands geen kenmerk [geslacht] hebben, kan een telwoord in het Nederlands N-ellipsis niet mogelijk maken (3c). Met kwantitatief *er* erbij is N-ellipsis wel mogelijk, hetgeen suggereert dat kwantitatief *er* het kenmerk [geslacht] zichtbaar maakt. Het feit dat kwantitatief *er* afwezig moet zijn als er een adjectief met zichtbare geslachtsflexie is (3d) ondersteunt deze conclusie.⁵

- (3) a. Over films gesproken, ik zag gisteren een leuke.
 b. % Over boeken gesproken, ik las gisteren een leuk.
 c. Ik heb *(er) één.
 d. Ik heb (*er) één rode.

³ Als een morfeem tussen ronde haken staat kan het worden weggelaten. Als er een asterisk direct voor het eerste ronde haakje staat is het morfeem verplicht aanwezig. Als er een asterisk direct na het eerste haakje staat is het morfeem verplicht afwezig.

⁴ Het %-teken geeft aan dat de zin voor een deel van de Nederlandstaligen grammaticaal is en voor een ander deel ongrammaticaal.

⁵ Met de hypothese dat kwantitatief *er* in het Nederlands een genuskenmerk representeert doe ik geen uitspraak over de rol die *er* speelt in andere taalvariëteiten. In het Limburgs komt kwantitatief *er* voor bij het uitdrukken van leeftijd (*Ik ben er vijftig*) en gewicht, hetgeen in het Nederlands onmogelijk is. Er zijn zuidelijke dialecten met zichtbare genusflexie op adjectieven die de constructie in (3d) hebben, zoals het Kempisch. Het Duits heeft geen kwantitatief *er* bij telwoorden, ondanks het feit dat telwoorden in het Duits niet worden verbogen voor genus. Dergelijke variatie laat naar mijn mening zien dat de kenmerkspecificatie van *er* en de licensiëring van nomen ellipsis kan verschillen per taalvariëteit. De precieze kenmerkspecificatie van *er* en de condities voor nomen ellipsis in een bepaald dialect kunnen alleen worden afgeleid door deze te bestuderen in samenhang met andere variabelen in het dialect, zoals aantal genusonderscheidingen in het flexieparadigma, aanwezigheid van casusflexie etc. In dit artikel beperk ik me tot de in de hoofdstukst genoemde variëteiten.

Volgens de in deze paragraaf geschetste analyse treedt *één*-insertie in het Nederlands niet op omdat in het Nederlands het kenmerk [geslacht] zichtbaar moet zijn bij N-ellipsis. Het Nederlandse *één* heeft geen kenmerk [geslacht] en kan ook niet gelecteerd worden voor geslacht.

3. Verschillen tussen Engels en andere *één*-insertietalen

De volgende vraag is of *één*-insertie in het Noord-Brabants, Fries en Gronings net als in het Engels optreedt om het morfosyntactische kenmerk [telbaar] zichtbaar te maken. Het antwoord op deze vraag luidt nee, op grond van vier verschillen tussen het Engels en de andere *één*-insertietalen. Ten eerste is *één*-insertie in het Engels verplicht, zoals we hierboven hebben gezien, terwijl het in de andere talen optioneel is. In de voorbeelden in (1) kan het equivalent van *één* steeds weggelaten worden, behalve het Engelse *one*. Ten tweede is er in het Engels *één*-insertie omdat er geen adjectiefflexie is die het kenmerk [telbaar] zichtbaar kan maken. In de vier andere *één*-insertietalen treedt *één*-insertie ook op als er adjectiefflexie is:

(4) a.	Gè zet unnen arig-en (inne).	Noord-Brabants
b.	Do bist eak in rar-en (ien).	Fries
c.	Doe bis ook 'n roar-en (ain).	Gronings

Het derde verschil is dat alleen in het Engels *één*-insertie in definiete zelfstandig-naamwoordsgroepen (DPs) mogelijk is:

(5) a.	There are two men walking down the street.	
	I know the tall *(one).	Engels
b.	Diejen blond-e (*inne) die ken ik.	Noord-Brabants
c.	de reade (*ien)	Fries en Gronings

Het vierde verschil is dat alleen in het Engels *één*-insertie in meervoudige DPs mogelijk is:

(6) a.	Talking about rabbits:	
	There are two white *(ones) here.	Engels
b.	Er zitten twee witte (*één(s)) in de tuin.	Gronings
c.	Der zitte twee witte (*inne(s)) in de tuin.	Noord-Brabants
d.	* reade ien(s)	Fries

De laatste twee verschillen roepen de vraag op waarom *één* in het Noord-Brabants, Gronings en Fries niet kan voorkomen in definiëte en meervoudige DPs maar in het Engels wel. Die vraag zullen we beantwoorden door te kijken naar de morfosyntactische kenmerken van *één*.

4. Morfosyntactische kenmerken van *één*

Volgens de traditionele grammatica behoort *één* tot de categorie der bepaalde hoofdtelwoorden, telwoorden die een exact getal aanduiden en daarin verschillen van onbepaalde hoofdtelwoorden zoals *veel* (Haeseryn et al. 1997). Nadere beschouwing van de morfologische en syntactische distributie van *één* laat echter zien dat *één* moet worden ingedeeld bij de onbepaalde hoofdtelwoorden.

Een eerste verschil tussen *één* en de bepaalde hoofdtelwoorden is dat *één* niet als grondwoord voor regelmatige rangtelwoordvorming kan dienen. Een rangtelwoord wordt in het Nederlands gemaakt door een hoofdtelwoord te combineren met het suffix *-de* (7a,b) of het superlatiefsuffix *-ste* (7c,d). Bij *één* vinden we suppletie (7e). De suppletieve vorm *eerste* is de superlatief van het temporele adjectief *eer* ‘vroeg’ (Buck 1949) of van het voorzetsel *eer* ‘voor’ (WNT). Deze suppletie is niet te begrijpen in termen van fonologische condities, gezien het feit dat bij *tien-tiende* geen suppletie optreedt.⁶ Suppletie vinden we ook bij het onbepaalde hoofdtelwoord *veel* (7f).

(7)	a.	twee	tweede	*tweeste	
	b.	tien	tiende	*tienste	
	c.	acht	* achtde	achtste	
	d.	twintig	* twintigde	twintigste	
	e.	een	* eende	* eenste	eerste
	f.	veel	* veelde	* veelste	zoveelste

Suppletie voor *eerste* is geen toevallige eigenschap van het Nederlands. Veselinova (1996) laat zien dat veel talen een suppletieve vorm voor *eerste* hebben. Enkele voorbeelden:⁷

⁶ Het Frans laat ook mooi zien dat de verklaring niet in de fonologie moet worden gezocht. We vinden *premier* en niet *unième*, maar daarentegen *vingt-et-unième* en niet *vingt-(et)-premier*. De Nederlandse vorm *derde* wordt geanalyseerd als drie+de, met r-methathesis en klinkerverandering.

⁷ Suppletie wordt ook aangetroffen bij het rangtelwoord voor *tweede*, maar aanzienlijk minder, en niet in het Nederlands. In Veselinova's onderzoek had van 43 zo min mogelijk

(8) a.	one	* one+th	first	Engels
b.	un	* un+ième	premier	Frans
c.	kelê	* kelê+nâ	folo	Maninka ⁸

Veselinova geeft een cognitieve verklaring voor het optreden van suppletie bij *eerste* en *tweede*. De gevonden suppletieve vormen zijn vaak afkomstig uit het temporele of spatiële domein. Volgens Veselinova zijn dat de primaire manieren om een verzameling lineair te ordenen. Rangtelwoorden zijn een secundaire manier. De overige verschillen tussen *één* en de hoofdtelwoorden die ik hierna beschrijf volgen echter niet uit deze cognitieve verklaring, maar wel uit de hier te presenteren taalkundige verklaring.

Een tweede verschil tussen *één* en de bepaalde hoofdtelwoorden vinden we bij afleidingen op *-heid*. De bepaalde hoofdtelwoorden kunnen geen afleiding met *-heid* vormen, *één* wel. In plaats van bepaald hoofdtelwoord+*heid* vinden we suppletie. Enkele voorbeelden zijn gegeven in (9a-d). We zien ook hier dat *veel* zich gedraagt zoals *één* (9e).

(9) a.	één	eenheid	
b.	twee	* tweeheid ⁹	twee-eenheid, stel, paar, duo
c.	drie	* drieheid	drie-eenheid, trits, trio
d.	vier	* vierheid	vier-eenheid, kwartet
e.	veel	veelheid	

Een derde verschil betreft afleidingen met het suffix *-tal*. De bepaalde hoofdtelwoorden kunnen met dit suffix worden gecombineerd, maar *één* en *veel* niet. Bij *één* vinden we weer suppletie.

---

verwante talen met rangtelwoorden 69% verplichte suppletie bij *eerste*, tegen 19% bij *tweede*. Suppletie bij rangtelwoorden als criterium voor lidmaatschap van de categorie der telwoorden werkt dus maar één kant op. Als een telwoord niet tot de bepaalde telwoorden behoort, wordt het rangtelwoord gevormd door suppletie, maar omgekeerd geldt niet automatisch dat als er suppletie bij rangtelwoordvorming optreedt, het grondwoord geen bepaald telwoord kan zijn. Suppletie kan met andere woorden nog andere oorzaken hebben.

⁸ Maninka behoort tot de familie van Niger-Congotalen en wordt gesproken in West-Afrika.

⁹ We vinden *tweeheid* wel in filosofische en religieuze teksten, vaak als letterlijke vertaling uit het Grieks. Dit lijkt een geconstrueerde vorm. In het geschreven en gesproken Nederlands buiten het domein van filosofie en religie komt het woord niet voor.

Tabel 1: Distributie van onbepaalde en bepaalde hoofdtelwoorden

	<i>één</i>	<i>veel</i>	<i>tien</i>
Regelmatig rangtelwoord	<i>*eende</i>	<i>*veelde</i>	<i>tiende</i>
Suppletief rangtelwoord	<i>eerste</i>	<i>zoveelste</i>	-
<i>-heid</i>	<i>eenheid</i>	<i>veelheid</i>	<i>*tienheid</i>
<i>-tal</i>	<i>*eental</i>	<i>*veeltal</i>	<i>tiental</i>
Attributief	ja	ja	nee
Predicatief	ja	ja	nee
Modificatie door <i>zo</i>	ja	ja	nee

Uit de distributie van *één* en *veel* zou gemakkelijk de onjuiste conclusie kunnen worden getrokken dat *één* en *veel* adjectieven zijn. Adjectieven kunnen immers ook attributief en predicatief worden gebruikt en de afleiding adjectief+*heid* is productief. Naast de afleidingen met *-tal*, die alleen mogelijk zijn met telwoorden als grondwoord, biedt de partitieve genitief een context die onderscheidt tussen adjectieven en telwoorden.

- (13) a. één van die bloemen
 b. twee van die bloemen
 c. veel van die bloemen
 d. * rode van die bloemen
 e. % talrijke van die bloemen¹¹

Op grond van de morfologische en syntactische distributie van *één* concludeer ik daarom dat *één* net als *veel* een onbepaald hoofdtelwoord is, dat wil zeggen een telwoord met het morfosyntactische kenmerk [indefinit]. Voor de bepaalde hoofdtelwoorden zijn er nu twee mogelijkheden. Ze zouden een kenmerk [definit] kunnen hebben, of ze zouden ondergespecificeerd kunnen zijn voor (in-)definietheid. De voorbeelden in (14) laten zien dat de laatste optie de juiste is. Definiete zelfstandignaamwoordsgroepen kunnen zoals bekend normaliter geen onderwerp zijn in een zin met een plaatsonderwerp, zelfstandignaamwoordsgroepen ingeleid door een bepaald telwoord kunnen dat wel.

¹¹ Dit voorbeeld is toegevoegd omdat het ook qua betekenis een minimaal paar vormt met (13d). Voor mij en talrijke andere sprekers van het Nederlands is (13e) ongrammaticaal, maar er zijn informanten die (13e) accepteren. Zoeken met Google op het Internet levert enige tientallen gebruiksgevallen op. Er is overigens geen reden te veronderstellen dat (13c) semantisch onwelgevoemd is. Een voorstelbare en zinvolle interpretatie van de zin *Ik stuur rode van die bloemen naar Marie* is 'Van die bloemen stuur ik (enkele) rode naar Marie'.

- (14) a. Er loopt een paard in de straat.
 b. * Er loopt het paard in de straat.
 c. Er lopen twee paarden in de straat.

Bepaalde telwoorden zijn niet defniet, ze verwijzen naar een bepaald aantal, niet naar een bepaalde referent. De in deze paragraaf besproken observaties leiden onvermijdelijk tot de op het eerste gezicht tegen-intuïtieve conclusie dat *één* niet naar een bepaald aantal verwijst. Een voorbeeld als (11a) (*Man en vrouw zijn één*) ondersteunt echter de juistheid van deze conclusie. *Eén* duidt hier niet een aantal aan, de zin betekent dat man en vrouw een ondeelbare, enkelvoudige, atomaire eenheid vormen. Zo ook betekent een zin als *De vakantie was één groot feest* niet dat het aantal feesten gelijk was aan 1, maar dat de gehele vakantie een feest was, er waren geen delen van de vakantie die geen feest waren. In deze optiek is het feit dat *één* ook een aantal van 1 kan aanduiden geen onderdeel van de kenmerkenspecificatie van *één*, maar een consequentie van het kenmerk [enkelvoud] (of: [ondeelbaar]).

De morfosyntactische kenmerken van *één*, *veel* en de bepaalde telwoorden zijn gegeven in (15):

- (15) Kenmerkenspecificatie van onbepaalde en bepaalde hoofdtelwoorden
 (1ste versie)
<i>één</i>	[indefniet]	[kwantiteit: enkelvoud]
<i>veel</i>	[indefniet]	[kwantiteit]
<i>twee, drie, etc.</i>		[kwantiteit: meervoud: 2/3 etc.]

Hoewel *één* en *veel* op grond van hun kenmerken tot *één* syntactische categorie behoren, verschillen zij in de subspecificatie van het kenmerk [kwantiteit]. Deze subspecificatie is nodig omdat *veel* zowel met niet-telbare als met telbare nomina en zowel in grammaticaal enkelvoud als grammaticaal meervoud kan voorkomen (16a,b). In tegenstelling tot *veel* dwingt *één* af dat de DP geïnterpreteerd wordt als telbaar (16c), en *één* is incompatibel met een meervoudig nomen (16d).

- (16) a. veel kaas (is beter dan weinig)
 b. veel kazen
 c. één kaas (*is beter dan weinig)
 d. * één kazen

De bepaalde hoofdtelwoorden verschillen primair van de onbepaalde hoofdtelwoorden door de afwezigheid van het kenmerk [indefinit], en secundair door de subspecificatie [meervoud]. De onmogelijkheid van rangtelwoordvorming met *één* of *veel* als grondwoord kan nu begrepen worden als een botsing van de kenmerken [indefinit] en [definit]. Veel talen maken rangtelwoorden door een bepaald hoofdtelwoord te combineren met een definit lidwoord (Veselinova 1996).¹² In het Nederlands is dat ook het geval als we aannemen dat het suffix *-de* en het gelijkkluidende definitie lidwoord *één* en hetzelfde morfeem zijn. Rangtelwoorden zijn dan deictische getallen met de kenmerkenbundel [kwantiteit: meervoud] en [definit], waarbij het eerste kenmerk wordt geleverd door een bepaald hoofdtelwoord en het tweede door het definitie morfeem. Het kenmerk [indefinit] van *één* en *veel* botst met het kenmerk [definit] van *-de*.¹³

De vraag uit de vorige paragraaf waarom *één*-insertie in het Noord-Brabants, Gronings, Fries onmogelijk is in definitie en meervoudige DPs kan nu beantwoord worden als we aannemen dat het equivalent van *één* in deze talen dezelfde kenmerken heeft als in het Nederlands. Dit is een redelijke aanname gegeven dat al deze talen een suppletieve vorm voor *eerste* hebben. *Eén*-insertie in een definitie of meervoudige DP leidt tot een botsing van de kenmerken [definit] en [indefinit], en van de kenmerken [enkelvoud] en [meervoud].

Van belang voor de analyse is tenslotte nog morfosyntactische variatie met betrekking tot de kenmerken [geslacht] en [focus] (tabel 2).¹⁴

Tabel 2: Evidentie voor de aanwezigheid van de kenmerken [geslacht] en [focus]

	Onbepaald lidwoord	<i>één</i>
Engels	a	one
Fries / Gronings	in	ien
Noord Brabants	'n-FEM /NEUT 'ne-MASC	<i>één</i> -FEM/NEUT <i>inne</i> -MASC
Nederlands	'n	<i>één</i>

¹² Zie Veselinova (1996) voor meer talen die rangtelwoorden maken door toevoeging van het definitie lidwoord. Bijvoorbeeld: Engels: four+th; Samoaans: ole tolu 'de drie' = derde.

¹³ Deze botsing van kenmerken doet zich niet voor bij *de ene jongen*, hoewel *de* [definit] is en *ene* [indefinit]. Waarschijnlijk is de botsing hier niet fataal omdat *ene* een adjunct aan NP is, niet een deel van hetzelfde woord als *de*.

¹⁴ Het kenmerk [focus] is van belang voor de analyse van *één*-insertie in het Noors, waar *één* en 'n homofon zijn en *één* geen focuskenmerk heeft. Zie verder Barbiers (te verschijnen).

Alleen het Noord-Brabants heeft geslachtsflexie op *één*. Ik neem daarom aan dat het Noord-Brabantse *één* een kenmerk [geslacht] heeft dat in de overige talen ontbreekt. In alle hier besproken talen is *één* de beklemtoonde vorm van het onbepaalde lidwoord. Ik neem daarom verder aan dat *één* in al deze talen het kenmerk [focus] heeft. Dit leidt tot de definitieve kenmerkenspecificatie in (17).¹⁵ De kenmerkenspecificatie voor het Engels betreft alleen het telwoord *one*. In paragraaf 5.5 kom ik terug op geïnserteerd *one*, dat alleen het kenmerk [telbaar] heeft.

(17) Kenmerkenspecificatie onbepaald hoofdtelwoord *één* (definitieve versie)

- Engels [indefinit] [enkelvoud] [focus]
- Nederlands [indefinit] [enkelvoud] [focus]
- Fries/Gronings [indefinit] [enkelvoud] [focus]
- Noord-Brabants [indefinit] [enkelvoud] [geslacht] [focus]

In de volgende paragraaf zullen we zien dat de syntactische variatie in *één*-insertieconstructies kan worden herleid tot het minimale verschil in morfosyntactische kenmerken weergegeven in (17)

5. Syntactische analyse

5.1 *Theoretische achtergrond*

Vrij algemeen wordt aangenomen dat zelfstandignaamwoordsgroepen in alle talen dezelfde basisstructuur hebben ((18); vgl. Bernstein 2001, Longobardi 2001) met in elk geval de projecties DP, NumP en NP. In D staan de lidwoorden, in Num de telwoorden, in N de zelfstandig naamwoorden. Adjectieven zijn specificeerders of adjuncten van NumP of NP.

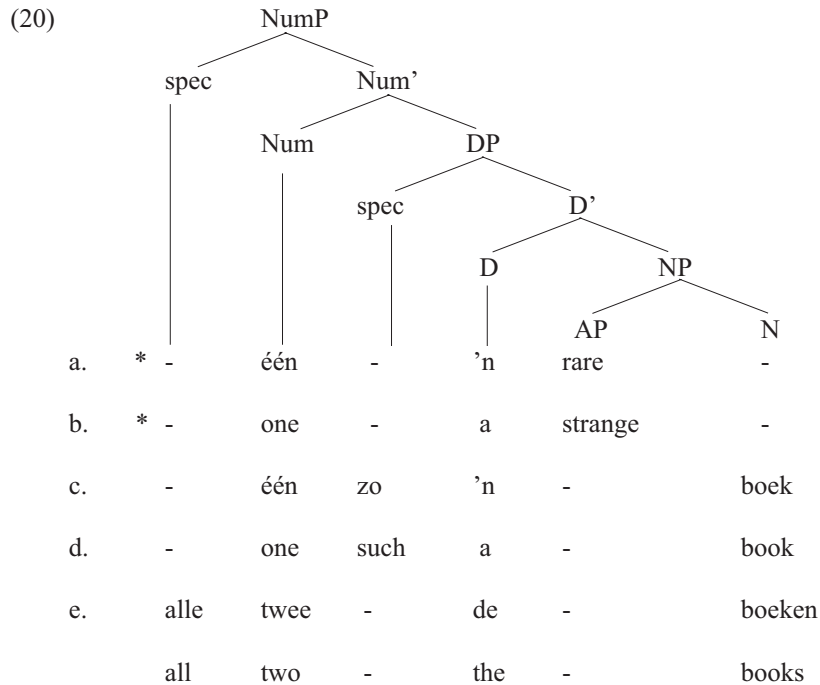
- (18) a. [_{DP} D [_{NumP} Num [_{NP} N]]]
- b. de drie boeken

In Barbiers (1992) heb ik op grond van voorbeelden zoals (19) geopperd dat de hiërarchie NumP >> DP ook mogelijk is en in principe in alle talen beschikbaar.

- (19) a. één zo 'n boek
- b. one such a book
- c. alle twee de boeken

¹⁵ Ik laat het kenmerk [kwantiteit] korthedshalve weg omdat het voor de rest van het betoog irrelevant is.

De relevante structuur is gegeven in (20):

Een vraag die (20) oproept is waarom *één 'n rare* (20a) ongrammaticaal is en *één zo 'n rare* (20c) niet (vgl. ook het Engels (20b,d)). In *één 'n rare* zijn *één* en *'n* adjacent. *één* heeft de kenmerken [indefinit] [enkelvoud] [focus], *'n* heeft de kenmerken [indefinit] [enkelvoud]. Het verdwijnen van *'n* kan begrepen worden als verplichte deletie van een morfeem met redundante kenmerken onder adjacentie (vgl. Szabolcsi (1994) voor een vergelijkbare haplogieregel voor het Hongaars). Als niet aan de eis van adjacentie wordt voldaan, zoals in (20c) waar *zo* tussen *één* en *'n* staat, dan moet *'n* aanwezig zijn. We formuleren de haplogieregel als in (21). De regel refereert aan de inhoud van D en Num, maar het is niet onwaarschijnlijk dat ze geldt voor alle adjacente categorieën X en Y waarvoor geldt dat de kenmerken van Y een deelverzameling zijn van de kenmerken van X.

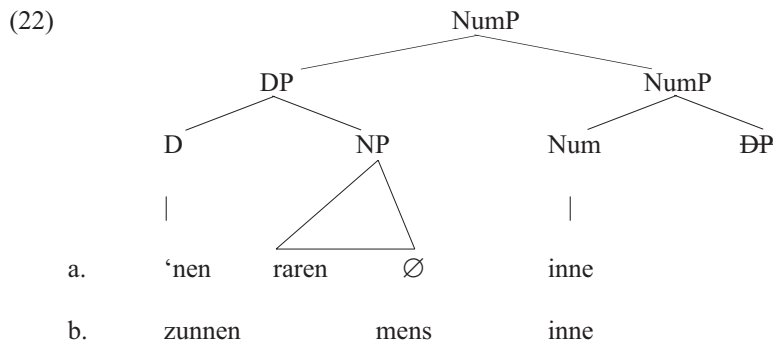
(21) *Haplogieregel*

Deleer een morfeem onder D als Num en D adjacent zijn en de kenmerken van D zijn een deelverzameling van de kenmerken van Num.

Met behulp van de structuur in (20) kunnen de eigenschappen van *één*-insertie in het Noord-Brabants en het ontbreken van *één*-insertie in het Nederlands worden verklaard.

5.2 Noord-Brabants

De voorgestelde analyse is dat *één*-insertie in het Noord-Brabants het resultaat is van verplaatsing van DP naar SpecNumP in de structuur in (21). Het resultaat is weergegeven in (22):¹⁶

Deze verplaatsing wordt, zoals zo vaak bij syntactische verplaatsingen, veroorzaakt door de aanwezigheid van het kenmerk [focus] op *inne*, dat congrueert met het kenmerk [focus] dat verplicht aanwezig is op het adjectief in N-ellipsis constructies zoals (22a). Laten we nu aannemen dat op deze verplaatsing de conditie in (23) werkt. Deze conditie is een bijzonder geval van de algemene aanname (Chomsky 2000, 2001) dat verplaatsing alleen mogelijk is naar de rand van complete constituenten, waar compleet (onder andere) betekent: in het bezit van een volledige verzameling ϕ -kenmerken.

- (23) *Conditie op verplaatsing van XP naar SpecYP*
 Verplaatsen van XP naar SpecYP is alleen mogelijk als er volledige congruentie is tussen XP en Y.

Om DP naar SpecNumP mogelijk te maken moet er dus volledige congruentie zijn tussen DP en Num. Het Noord-Brabants voldoet aan deze conditie. De Num *inne* heeft de kenmerken [indefinit] [enkelvoud] [geslacht] [focus]. DP heeft de kenmerken [indefinit] [enkelvoud] [geslacht] dankzij de aanwezigheid van de D *'nen*, en het kenmerk [focus] zoals gezegd op het adjectief. Definiete en meervoudige DPs kunnen in deze constructie niet voorkomen omdat hun kenmerken botsen met die van Num.

We verwachten op grond van deze analyse dat N-ellipsis geen noodzakelijke voorwaarde is voor het optreden van *één*-insertie in het Noord-Brabants, zolang DP maar volledig congrueert met Num. Deze verwachting blijkt juist (24a,b). In (24a) is het [focus] kenmerk afkomstig van *zo 'n* en in (24b) van *duigeniet*. Alle aangetroffen voorbeelden hebben focus op de zelfstandig-naamwoordsgroep en een daarmee corresponderende hoge-graadinterpretatie (zie ook de voorbeelden in (25)).

¹⁶ De doorgehaalde DP geeft de positie van DP aan voor verplaatsing.

- (24) a. [Zo'n mins **een**] hi altet wè um over te klage   Noord-Brabants
 b. 't Is [enen duigeniet **eene**] (De Bont 1962)   Noord-Brabants

De tweede verwachting op grond van de afleiding in (22) is dat de DP vanuit SpecNumP verder kan verplaatsen.¹⁷ Ook deze verwachting komt uit (voorbeelden (25a,b) uit De Bont 1962):

- (25) a. [E vól kiendje] bende [[e-vól-kiendje] één!]   Noord-Brabants
 b. [E mes] hedde toch [[e-mes] één]!/?   Noord-Brabants
 c. ['nen aorige] ben-de wel [[⁺nen-aorige] inne]   Noord-Brabants

Alle eigenschappen van de Noord-Brabantse *één*-insertieconstructie zijn hiermee verklaard, behalve de optionaliteit van *één*. Daarvoor neem ik aan dat DP naar SpecNumP verplaatsing optioneel is, geen ongebruikelijke eigenschap van focusverplaatsing.

5.3 Nederlands

Het Nederlands heeft volgens deze analyse geen *één*-insertie omdat nooit voldaan wordt aan de conditie in (23). In het Nederlands heeft *één* nooit het kenmerk [geslacht]. DP heeft altijd het kenmerk [geslacht], geïntroduceerd door D, N en/of A. Bij N-ellipsis moet het kenmerk [geslacht] zichtbaar zijn, zoals we hebben gezien in paragraaf 2. Deze asymmetrie tussen Num en DP in de aanwezigheid van het kenmerk [geslacht] zorgt ervoor dat er nooit volledige congruentie kan zijn tussen Num en DP in het Nederlands. Bijgevolg kan DP niet verplaatsen naar SpecNumP en vinden we geen *één*-insertie.

Een op het eerste gezicht denkbare verklaring voor het verschil tussen het Noord-Brabants en het Nederlands zou zijn dat in beide talen DP naar SpecNumP verplicht plaatsvindt, en dat de twee talen verschillen met betrekking tot fonologische deletie van *één*, optioneel in het Noord-Brabants, verplicht in het Nederlands. Deze verklaring doet echter de onjuiste voorspelling dat *één zo 'n boek* (20c) ongrammaticaal is. Na verplaatsing van [zo 'n boek] naar links van *één* zou *één* moeten deleren, hetgeen verplicht *zo 'n boek* in plaats van *één zo 'n boek* zou opleveren.

¹⁷ Een voorwaarde voor verplaatsing van een constituent X uit een constituent Y is dat constituent X eerst moet verplaatsen naar de rand van Y om uit Y te kunnen ontsnappen. Dat is de reden waarom vraagwoorden niet uit een zinscomplement kunnen ontsnappen als de rand van het zinscomplement al bezet is door een ander vraagwoord:

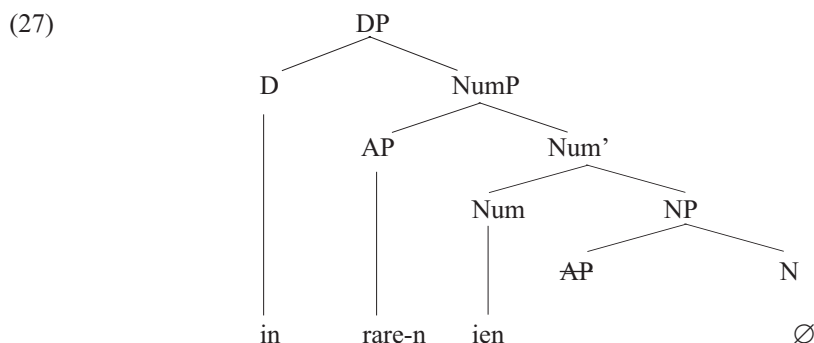
- (i) a. *Wat denk je [waar Jan **wat** heeft gekocht]?
 b. Wat denk je [dat Jan **wat** in Amsterdam heeft gekocht]?

5.4 Fries en Gronings

In het Fries en Gronings vinden we dezelfde asymmetrie in de distributie van het kenmerk [geslacht] als in het Nederlands. [geslacht] is nooit aanwezig op *één* en altijd aanwezig op DP, zodat er nooit volledige congruentie is tussen Num en DP. DP naar SpecNumP kan daarom niet de juiste analyse zijn voor het Fries en het Gronings. Deze conclusie wordt ondersteund door de observatie dat *één*-insertie zonder N-ellipsis zoals in (24) en DP uit NumP extractie zoals in (25) onmogelijk zijn in het Fries en Gronings:

- (26) a. Zo'n wief (*ain) kenje ma beter nait tegespreke Gronings
 b. Sun frouw(*-je) kenne jou maar beter niet tegespreke Fries
 c. * [In rare] bisto [~~in-rare~~] ien Fries
 een rare ben-je een rare één

Voor het Fries en Gronings stel ik daarom voor dat *één*-insertie het resultaat is van verplaatsing van AP naar SpecNumP in een structuur met de hiërarchie DP >> NumP >> NP:

In deze structuur is *in raren* geen constituent, hetgeen verklaart waarom DP-NumP splitsing als in (26c) onmogelijk is.

De verplaatsing AP naar SpecNumP voldoet aan de congruentie-conditie op verplaatsing (23). Adjectieven in het Gronings en Fries worden normaliter net als in het Nederlands verbogen voor [geslacht]. AP-verplaatsing naar SpecNumP zou daarom onmogelijk moeten zijn aangezien *één* in deze talen geen kenmerk [geslacht] heeft. Interessant genoeg verschijnt er bij N-ellipsis in het Fries en Gronings in plaats van geslachtsverbuiging een suffix *-en* dat in alle geslachten hetzelfde is. Dit is geïllustreerd voor het Fries in (28).

- (28) a. in moai boek [neut][indef][sing] Fries
 b. in saai-en (ien) [neut][indef][sing] Fries

- c. in donkere jongen [non-neut][indef][sing] Fries
 e. in donker-en (ien) [non-neut][indef][sing] Fries

Dit suffix kan ook op het adjectief verschijnen als N wel aanwezig is, maar alleen in indefiniete enkelvoudige DPs. Het drukt in zo'n geval focus of hoge graad uit (Tiersma 1985).

- (29) a. Hy is in dreg-en baas Fries
 hij is een zeer harde baas
 b. It is in djipp-en tinker Fries
 hij is een heel diep denker

We kunnen concluderen dat het Fries en Gronings AP-verplaatsing naar SpecNumP toestaan omdat deze talen een suffix *-en* hebben met de kenmerken [indefinit] [enkelvoud] [focus]. Dit zijn precies de kenmerken die *ien* 'één' ook heeft, zodat er volledige congruentie is. De analyse in (27) verklaart ook waarom N-ellipsis een noodzakelijke voorwaarde is voor de Fries-Groningse variant van *één*-insertie maar niet voor de Noord-Brabantse variant. *één*-insertie met een overt nomen vereist verplaatsing van NP naar SpecNumP in (27) en dus volledige congruentie van NP met Num. Een NP met een overt nomen heeft echter een kenmerk [geslacht] dat ontbreekt op Num, zodat er geen volledige congruentie is.

De Fries-Groningse variant van *één*-insertie is afwezig in het Nederlands omdat het Nederlands geen geslachtsneutraal adjectivaal suffix heeft dat volledige congruentie tussen AP en Num en daarmee AP naar SpecNumP mogelijk maakt (30a,b). In het meervoud ligt dat anders. In het meervoud heeft het adjectief in het Nederlands alleen maar het kenmerk [meervoud], niet het kenmerk [geslacht], want de uitgang van het adjectief is in het meervoud identiek voor beide geslachten. De bepaalde hoofdtelwoorden hebben ook als enig kenmerk [meervoud]. Ze worden niet verbogen voor [geslacht] en ze hebben anders dan *één* geen kenmerk [indefinit], zoals we in paragraaf 3 hebben we gezien. Er is daarom volledige congruentie tussen (bijvoorbeeld) *twee* en het adjectief in (30c), hetgeen AP naar SpecNumP (30d) mogelijk maakt onder de aanname dat *rare* en *twee* optioneel een kenmerk [focus] kunnen hebben.

- (30) a. * 'n rare één Nederlands
 b. * 'n [_{AP} rar-e] één [_{AP} rar-e] ∅

- c. de rare twee
- d. de [_{AP} rar-e] twee [_{AP} rar-e] Nederlands

5.5 *Engels*

We hebben in paragraaf 2 gezien dat het Engelse *one* in de *één*-insertieconstructie compatibel is met definiete en meervoudige DPs en dat het in zulke constructies het kenmerk [telbaar] draagt. Zonder N-ellipsis kan *one* niet samen optreden met definiete of meervoudige DPs (31a-c). We moeten daarom concluderen dat we met twee verschillende *one*'s van doen te hebben, een onbepaald telwoord met de kenmerken [indefinit], [enkelvoud], [focus] en een pronomen met het kenmerk [telbaar] dat in de positie van N verschijnt.¹⁸ De twee kunnen zoals verwacht tegelijk in één DP voorkomen (31d).

- (31) a. one such a red book
- b. * one the red book
- c. * one red books
- d. one red one

Als we aannemen dat Engelse nomina ook altijd een kenmerk [telbaar] of [niet-telbaar] hebben (zie paragraaf 2) dan is er bij aanwezigheid van N nooit volledige congruentie tussen telwoord *one* en de rest van de DP. De Noord-Brabantse variant van *één*-insertie ontbreekt daarom in het Engels: *één*-insertie met een volle NP (32b) en splitsing (32c) zijn onmogelijk.

- (32) a. He is a strange one
- b. * He is strange man one
- c. * [A strange] is he [[a-strange] one]

Aangezien adjectieven in het Engels kenmerkloos zijn en er ook geen speciaal suffix is voor N-ellipsiscontexten, ontbreekt de Fries-Groningse variant van *één*-insertie eveneens.

6. Conclusie

Eén-insertie is op het eerste gezicht een heterogeen verschijnsel. In het Noord-Brabants is *één*-insertie het resultaat van optionele verplaatsing van DP naar

¹⁸ Engels woordenboeken (e.g. Longman 1987) onderscheiden twee *one*'s: een determiner (telwoord) en een pronomen.

SpecNumP, in het Fries en Gronings van verplaatsing van AP naar SpecNumP en in het Engels wordt *one* gegeneerd in de positie van N. Het Nederlands heeft helemaal geen *één*-insertie.

Deze verschillen zijn grotendeels te herleiden tot variatie in de morfosyntactische specificatie van de verschillende elementen in DP. De beschikbare basisstructuren zijn voor alle besproken talen gelijk: DP >> NumP >> NP en NumP >> DP >> NP. Voor alle besproken talen geldt dat verplaatsing naar SpecNumP alleen mogelijk is bij volledige congruentie van Num en de verplaatste constituent. Dat is het geval in het Noord-Brabants voor Num en DP omdat *één* in het Noord-Brabants gespecificeerd is voor [geslacht]. In het Fries en Gronings is dat niet het geval, maar volledige congruentie van AP en Num en daarmee verplaatsing van AP naar SpecNumP is in die talen toch mogelijk vanwege de beschikbaarheid van een speciaal geslachtsneutraal adjectivaal suffix. In het Engels zijn adjectieven kenmerkloos en heeft een nomen altijd een kenmerk [$\pm$ telbaar], een kenmerk dat ontbreekt op *one*. Ook daar is volledige congruentie onmogelijk.

Er is niettemin *één*-insertie in het Engels omdat deze taal naast telwoord *one* een pronominaal *one* in het lexicon heeft met het kenmerk [telbaar]. Omdat dit element geen kenmerken [indefinit] [enkelvoud] heeft kan het verschijnen in definiete en meervoudige DPs. Dit is niet mogelijk in de andere besproken talen, omdat die alleen maar een onbepaald telwoord *één* hebben. Voor de aanwezigheid van het kenmerk [indefinit] op het telwoord *één* werd in dit artikel onafhankelijk bewijs aangevoerd. Aangevoerd werd dat de morfologische en syntactische distributie van *één* identiek is aan die van het onbepaalde telwoord *veel* en verschillend van de bepaalde telwoorden zoals *twee*.

Eén-insertie in het Noord-Brabants, Fries en Gronings is een manier om een deel van de DP in focus te krijgen. In het Engels treedt *één*-insertie op in N-ellipsis omdat het kenmerk [telbaar] zichtbaar moet zijn. Een dergelijke eis geldt niet voor de andere besproken talen. In het Nederlands moet wel [geslacht] zichtbaar zijn, maar dat wordt gedragen door adjectivale flexie, niet door het telwoord.

Bibliografie

BARBIERS, S.

1990 Telwoorden, adjectieven en lege NPs. Doctoraalscriptie, Universiteit Leiden.

BARBIERS, S.

1992 Adjectives as auxiliaries of the noun phrase. In R. Bok-Bennema and R. van Hout (eds.) *Linguistics in the Netherlands 1992*. Amsterdam: Benjamins, 13-24.

- BARBIERS, S.
te verschijnen: Variation in the morphosyntax of ONE. In *Journal of Comparative Germanic Syntax*.
- BERNSTEIN, J.
2001 The DP Hypothesis. In M. Baltin and C. Collins (eds.) *The Handbook of Contemporary Syntactic Theory*. Malden: Blackwell, 536-561.
- BONT, A.P. DE
1962 Dialekt van Kempenland, meer in het bijzonder d'Oerse taol. Deel I. Assen, van Gorcum.
- BUCK, C.D.
1949 *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. The University of Chicago Press.
- CHOMSKY, N.
2000 Minimalist Inquiries: The framework. In R. Martin et al (eds.) *Step by step: Essays on Minimalist syntax in honor of Howard Lasnik*. Cambridge: MIT Press.
- CHOMSKY, N.
2001 Derivation by Phase. In M. Kenstowicz (ed.) *Ken Hale, A life in Language*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- HAESERYN, W.
1997 *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groningen: Martinus Nijhoff, Deurne: Wolters Plantyn.
- HOEKSTRA, J.
1997 Absolutely intensifying adjectives and the emphatic marker –e in North Frisian (Fering-Öömrang), West Frisian and other West Germanic languages. Yn: G. de Haan, & O. Vries (red.), Dedicated to Bo Sjölin (= Us Wurk 46), 90-117.
- KESTER, E-P,
1996 The nature of adjectival inflection. Proefschrift OTS, Universiteit Utrecht.
- LONGMAN
1987 Longman Dictionary of Contemporary English. Harlow: Longman Group.
- LONGOBARDI, G.
2001 The structure of DPs: Some Principles, Parameters and Problems. In M. Baltin and C. Collins (eds.) *The Handbook of Contemporary Syntactic Theory*. Malden: Blackwell, 562-603.
- SZABOLCSI, A.
1994 The noun phrase. In F. Kiefer en E. Kiss (ed.) *The Syntactic Structure of Hungarian*. Syntax and Semantics 27. San Diego: Academic Press.
- TIERSMA, P.M.
1985 Frisian Reference Grammar. Dordrecht: Foris Publications.
- VESELINOVA, L.
1996 Suppletion in the derivation of ordinal numerals: a case study. In MIT Working Papers in Linguistics.
- WNT,
Woordenboek der Nederlandsche Taal. 's Gravenhage: SDU Uitgeverij.